

Marquesa, una Cabrera al comtat d'Empúries*

Alejandro Martínez Giral

No es pot dir que 'Marquesa' fos un nom gaire habitual entre les nobles catalanes medievals. Al lector actual fins i tot li pot semblar un nom curiós per a una vescomtessa o una comtessa. Així i tot, la Marquesa que aquí ens ocupa pertanyia al vell llinatge dels vescomtes de Cabrera. A la seva família, a més, hi hagué altres dones també anomenades Marquesa, abans i després que ella visqués. La primera va ser una vescomtessa consort de sang comtal, filla del comte Ermengol VII d'Urgell i esposa del vescomte Ponç III de Cabrera, que va morir en una data posterior a 1205. Després hi hauria una monja que l'any 1333 era abadessa del monestir urgellenc de Santa Maria del Pedregal. A aquestes dues, s'hi ha d'afegir encara una nena, filla d'un cosí segon d'aquesta abadessa anomenat Malgaulí, encara que es continuï pensant que era filla del comte Ponç VI d'Empúries. Aquesta nena segurament morí quan encara no tenia un any de vida.

La Marquesa de Cabrera que ens interessa aquí fou precisament la mare de Malgaulí, l'àvia per tant d'aquella criatura morta prematurament i, alhora, la rebesnéta de l'esmentat vescomte Ponç III. Una Marquesa de Cabrera que durant gairebé mig segle fou comtessa consort i, després, comtessa vídua d'Empúries.

Qui era Marquesa de Cabrera?

Aquesta Marquesa de Cabrera era l'esposa del comte Ponç Hug V d'Empúries. El seu pare, el vescomte Guerau VI de Cabrera, l'havia promesa amb ell quan no devia tenir més de tres anys.

* Voldria fer constar el meu agraïment a la Marina Navàs i Farré per haver-me animat a escriure aquest article; al Dr. Pere Orti i Gost (Universitat de Girona), per les seves correccions i suggerències al

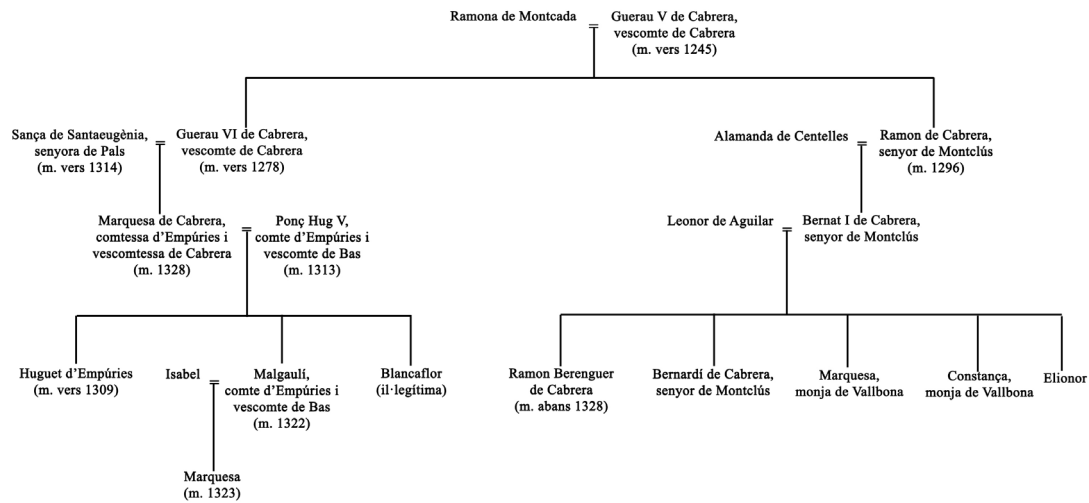
A manca de més fills, Guerau la va nomenar la seva hereva universal. Marquesa experimentà la desgràcia de sobreviure als seus fills i acabà morint després d'haver llegat el vescomtat de Cabrera, l'any 1328, a Bernardí, fill del seu cosí germà Bernat, senyor de Montclús, conegut avui dia com el vescomte Bernat II de Cabrera. Això és, a grans trets, el que els historiadors han destacat de la seva persona (Sobrequés i Vidal 2011: 105; Marquès i Planagumà 2007: 76, nota 9).

No es tracta de l'únic membre de la família dels vescomtes de Cabrera —i antics vescomtes de Girona— sobre el qual plana força desconeixement. Es pot dir que n'hi ha d'altres dels quals fins fa poc se n'ignorava pràcticament tot. Per exemple, del vescomte Guerau V de Cabrera, l'avi patern de Marquesa, només se'n sabia que s'havia casat amb Ramona de Montcada, i aquesta era, de fet, tota la informació que es tenia de la seva cònjuge (Sobrequés i Vidal 2011: 141). Actualment se sap que Guerau V va ser qui va tenir la iniciativa de fundar la vila d'Hostalric a mitjan segle XIII (Martínez Giral 2008: 7–13).

Seria del tot injust culpar d'aquest desconeixement els historiadors del passat perquè, tret potser de Josep Maria Pons i Guri (Pons i Guri 2002), és molt probable que cap no hagués tingut mai accés a la documentació dels vells casals vescomtals de Cabrera i comtal d'Empúries. Pons i Guri, de fet, va morir poc després d'haver entrat en contacte amb aquesta documentació que actualment, en tant que propietat de la Casa Ducal de Medinaceli, es pot consultar en format digital als arxius Històric d'Hostalric i Municipal de Castelló d'Empúries.

text; i també a la Neus Puig i Amat (Arxiu Històric d'Hostalric), a l'Albert Reixach Sala (Institució Milà i Fontanals – CSIC) i al Dr. Josep Maria Gironella i Granell per la molta informació prestada.

LA FAMÍLIA BIOLÒGICA DE MARQUESA DE CABRERA FINS AL MAIG DE 1328

Per raons d'espai no s'inclouen aquí els noms de les mullers de Ramon Berenguer de Cabrera ni del seu germà Bernardí de Cabrera, senyor de Montclús i futur vescomte Bernat II de Cabrera. Elles eren les dames Isabel de Cabrera i Timbor de Fenollet, respectivament. En un altre ordre de coses, la Marquesa filla de Bernat I de Cabrera i Leonor de Aguilar que apareix com a monja de Vallbona és precisament aquella Marquesa que hauria esdevingut ja abadessa del Pedregal l'any 1333. Font: Alejandro Martínez Giral.

es, respectivament. Una recerca precisament en aquests i en d'altres fons d'arxiu (Costa i Fernández 2000; Roig Simón 2004; Llach i Palmada & Puig i Amat 2005) pot permetre a l'investigador posar al descobert més dades sobre aquests i molts d'altres personatges de la història medieval de Catalunya.

En el cas de la nostra Marquesa, les possibilitats que ofereixen fons documentals com els generats per les famílies esmentades són encara més estimulants, perquè fou una de les dues úniques dones de tota la dilatada trajectòria dels vescomtes de Cabrera —la primera, de fet— que van esdevenir hereves universals dels seus progenitors. L'altra va ser la vescomtessa Anna II de Cabrera, comtessa de Modica al regne de Sicília, morta l'any 1526. A banda d'aquest fet comú que les uneix, hi ha diferències substancials entre les seves trajectòries personals. Anna va morir abans que el seu espòs Fadrique Enríquez, almirall de Castella, i amb ella també moria la vella estirp dels Cabrera. En canvi, Marquesa sí que va sobreviure al seu cònjuge i, quan va traspasar, la sang dels seus ancestres encara no s'havia extingit.

Però serà millor anar als inicis de la seva vida.

Marquesa de Cabrera devia néixer pels volts de l'any 1266. La seva mare era Sança de Santaeugènia, filla del cavaller Bernat de Santaeugènia, senyor de Santa Eugènia de Berga, a Osona, i neboda, per tant, dels aleshores senyors de Torroella de Montgrí. Amb el seu germà Guillem de Montgrí, sagristà de la Seu de Girona, Bernat havia participat en les expedicions de Jaume I el Conqueridor contra les Balears (Negre i Pastell 1949) i havia establert una relació de tal confiança amb Guerau V de Cabrera que ell mateix l'havia designat, el 1245, un dels protectors del seu hereu Guerau, que aleshores encara era un nen.¹ Esdevingut ja vescomte, aquest Guerau VI de Cabrera es va acabar casant amb la filla d'aquell seu protector d'infància i, de la unió de tots dos, en va néixer Marquesa.

La relació entre els esposos no sembla haver estat massa bona. És molt probable, de fet, que la incapacitat per tenir més descendència, especialment masculina, acabés obrint un profund fossar entre els dos cònjuges. No se sap si Guerau VI repudià mai la seva esposa ni tampoc si, a la manera de molts nobles i reis, es va plantejar

1. ADM, Cabrera i Bas, r.3626, ll.15-ll.n.31, rt.984, fots. 550 i 552.

Abreviatures

ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADM	Arxiu Ducal de Medinaceli
cap.	capítol
doc.	document
f.	foli
fot.	fotograma
ll.	lligall
n.	número
r.	registre
v.	vers

cercar-se una concubina. Si alguna vegada intentà alguna cosa similar, el cert és que no ens n'ha quedat constància. Però que hi hagué un fort distanciament entre ell i Sança és bastant clar. Només així s'explica que Guerau VI no l'esmentés per a res al seu testament, que va fer redactar el 26 de juliol de 1278 (Nonó i Rius 2001: doc. 20, 63–65). Tot indica que Sança passà els anys de la seva viduïtat retirada a Pals, d'on era senyora, per bé que, tenint en compte com era la relació amb el seu espòs, no és improbable que ja en vida d'ell s'hi hagués estat una bona temporada. Ara bé, no queda clar si Sança mantenia o no algun tipus de vincle amb la seva filla. L'única notícia al respecte és una trobada entre Sança i Ponç Hug V d'Empúries, a Pals precisament, el febrer de 1310. En aquella ocasió, pel motiu que fos, Marquesa no hi anà personalment. En lloc seu envià un procurador, concretament Pere de Santantoni, notari públic d'Hostalric i de tot el vescomtat de Cabrera (Pons i Guri 1984: doc. 176, 312).

Mort el seu pare i retirada a Pals la seva mare, tot sembla indicar que la responsabilitat de tutelar Marquesa passà a mans del seu oncle patern Ramon, triat per Guerau VI com a un dels seus marmessors (Botet i Sisó 1888: 204). Tanmateix, la tutela havia de durar poc, ja que ben aviat va tenir lloc el casament amb el seu promès, el comte Ponç Hug V d'Empúries. La cerimònia deuria celebrar-se pels volts de 1280. En efecte, la tardor d'aquell mateix any Marquesa era esmentada ja lluint els títols de comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera.²

2. ADM, Cabrera i Bas, r.4106, ll.21-ll.n.4, rt.990, fot. 395.

El 1280, Marquesa tenia entre dotze i catorze anys. Era la franja d'edat habitual en què les noies esdevenien dones casades. El seu espòs tampoc no era gaire més gran que ella. Com la majoria de donzelles de la seva època, Marquesa devia haver rebut la preparació que es considerava adient a les futures esposes i mares. Però a més, atesa la seva condició noble, la seva educació devia haver estat bastant més completa. L'autor de l'anomenada *Bíblia rimada de Sevilla*, identificat per molts com el dominic mallorquí fra Romeu Sabruguera, dedicà la seva obra a Marquesa, a qui elogjà en els termes següents:

*De Catalunya porta flor
Densenyament e de valor
De franquea de gai parlar
Dumili crey no apar
De Deu li plats souen parlar
Molt deiunar e molt horar
(Miret i Sans 1909: 155)*

Sabruguera —o, en lloc seu, qui fos l'autor de l'obra esmentada— resumia així les principals virtuts que hom suposava en una dona del seu estatus, fent més un retrat idealitzat de Marquesa que no pas un d'exacte. Però no per això s'ha de menystenir la informació que ens proporciona perquè, a part de presentar-nos-la com una dona de bones maneres i de pietat religiosa confirmada, Sabruguera en recalca la instrucció. Una instrucció que, per a les joves de la seva categoria social, significava normalment aprendre no només a ser bones esposes i mares, sinó també a llegir, escriure i recitar, a cantar, ballar, tocar algun instrument, jugar a jocs de taula —com ara els escacs—, muntar a cavall i, fins i tot, a dominar l'art de la falconeria (Shahar 1990: 222). De ben segur que Marquesa va rebre una molt bona educació. A propòsit d'això, la *Bíblia rimada* ofereix fins i tot més informació. Tractant-se d'una traducció en vers al català de textos bíblics de tipus històric, podem deduir, com fa Maria Teresa Vinyoles, que Marquesa no sabia llatí i que, a més, el text estava escrit amb finalitats pedagògiques per a una dona pertanyent a la classe governant (Vinyoles i Vidal 2005: 89).

A l'Edat Mitjana es considerava que la histò-

ria —i la història sagrada no n'era cap excepció, més aviat al contrari— proporcionava exemples del passat, el coneixement i l'estudi dels quals podien ajudar un governant a fer front als reptes plantejats pel present (Murray 1986: 130–2). En aquest sentit, Marquesa podria haver disposat d'aquests i d'altres textos per completar la seva formació, pròpia d'una dona de l'alta noblesa. Una altra qüestió és si el seu pare la va arribar a introduir personalment en els assumptes governatius i polítics. A diferència dels nois, no consta que les noies rebessin cap formació específica en matèria de govern i de gestió, però tampoc no és impossible que hi hagués excepcions. Al capdavant, no era Marquesa l'única filla de Guerau VI de Cabrera i, per tant, la seva hereva universal, designada per ell mateix? En general, els pares transmetien els coneixements governatius als seus hereus sobre el terreny, fent que els acompanyessin a les visites als llocs que senyorejaven per tal que així prenguessin contacte amb el seu dia a dia. De retruc, això servia per presentar-los en societat i donar-los a conèixer a aquells que les habitaven. Qui si no Marquesa de Cabrera es podria haver beneficiat de tot aquest procés preparatori?

Comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera

Fora de l'anomenada *història de gènere*, Marquesa ha acabat sent eclipsada per la figura del seu oncle patern i presumpte tutor Ramon de Cabrera, i sobretot per la del seu espòs Ponç Hug V d'Empúries. Defensor de l'Empordà davant la croada francesa contra Catalunya dels anys 1284–1285, Ponç Hug va acabar sent conegut sobretot pels seus enfrontaments amb els bisbes de Girona, amb el monestir de Sant Pere de Rodes, i, en especial, amb el rei Jaume II el Just (Sobrequés i Vidal 2011: 105–13). En l'enfrontament amb Jaume II, segurament hi va tenir molt a veure l'amistat personal que unia Ponç Hug amb l'infant Frederic, el germà i rival polític de Jaume en els afers mediterranis. Una cop escollit rei de Sicília, Frederic va acollir un germà de Ponç Hug, Huguet d'Empúries —a qui nomenà comte de Squillacce—, i un seu fill, l'abans esmentat Malgaulí.

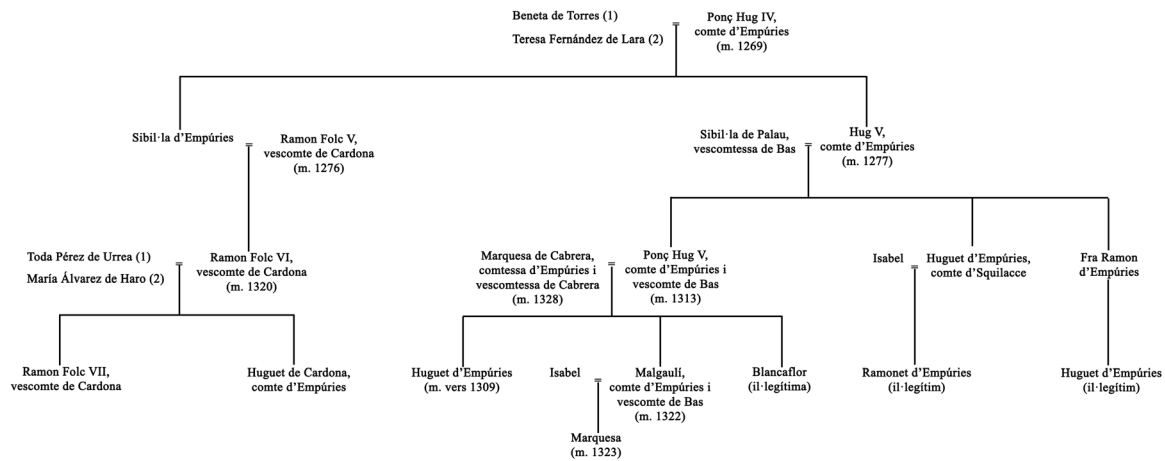
Com és ben sabut, desafiar Jaume II va costar a Ponç Hug l'obertura d'un procés per sodomia que, en opinió de Joaquim Miret i Sans, il·lustra perfectament la manera «com aquella assenyalada família que governava el Rosselló i l'Empordà en els gloriosos temps de la reconquesta finia en uns quants degenerats» (Miret i Sans 2012: 115). Al marge de la veritat que hi pogué haver en el fons de les acusacions en contra de Ponç Hug, el procés va constituir, sense cap mena de dubte, una represàlia destinada a eliminar políticament un comte d'Empúries que a Catalunya exemplificava millor que ningú l'aleshores aparent disminució de la resistència nobiliària davant de l'enfortiment del poder reial. (Rosselló Vaquer 2003)

Però el fet d'haver quedat a l'ombra d'aquests homes no és motiu suficient per ignorar la figura de la Marquesa vescomtessa de Cabrera i comtessa consort d'Empúries. En una època en què se suposa que només requeia en la dona la cura dels assumptes interns de les pròpies senyories quan l'espòs era absent, Marquesa sembla haver estat més que una simple comparsa. En el gruix de documents conservats sobre les activitats dutes a terme per Ponç Hug V d'Empúries al vescomtat de Cabrera, rara és la vegada en què Marquesa no l'acompanya o en ratifica les decisions. Els juraments i les promeses se solien fer a favor de tots dos, com ara el 20 de febrer de 1294, quan el cavaller Bernat de Cartellà reconegué que «vós, el noble senyor Ponç Hug, per la gràcia de Déu comte d'Empúries i vescomte de Cabrera, i la noble senyora Marquesa, per idèntica gràcia comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera, esposa vostra», tenien dret a una alberga anual a la casa forta que ell posseïa a Maçanet —de la Selva.³

Que Marquesa aparegués mencionada al costat de Ponç Hug, fins i tot quan no hi era físicament, i que ho fes —si més no en aparença—, dotada del mateix grau d'autoritat permet deduir que ella podia haver exercit el seu poder personal de manera efectiva sobre les senyories. Així ho proven els intents d'enfortir el control jurisdiccional dels vescomtes de Cabrera a l'inte-

3. ADM, Cabrera i Bas, r.3584, ll.14-ll.n.93, rt.984, fot. 275.

LA FAMÍLIA POLÍTICA DE MARQUESA DE CABRERA FINS EL MAIG DE 1328

La identitat de les mullers del comte Ponç Hug IV d'Empúries i del vescomte Ramon Folc VII de Cardona encara espera ser degudament verificada. Font: Alejandro Martínez Giralt.

rior mateix del seu vescomtat. Aquestes temptatives generaren conflictes entre Marquesa i Ponç Hug i els senyors de Palafoxs a canvi de molt pocs avenços jurisdiccionals (Martínez Giralt 2009: 27 i 33). Fora d'aquests afers pròpiament vescomtals, la posició de Marquesa en els anys de govern més transcendents del seu espòs és una veritable incògnita, tret potser dels temps de la croada francesa, en què Stefano Cingolani li suposa, no sense raó, la direcció de la defensa en terres del vescomtat de Cabrera (Cingolani 2009: 36). No se'n sap res més, a banda d'això, ni pel que fa a la mort del seu fill Huguet —n'hi ha que diuen que va ser assassinat—, ni tampoc del procés per sodomia en contra de Ponç Hug, una qüestió que, sens dubte, la deuria afectar profundament.

Igual d'obscura es presenta la seva relació amb les senyories naturals dels comtes d'Empúries en els anys de vida de Ponç Hug, encara que en teoria Marquesa tingués dret a l'esponsalici. L'esponsalici consistia habitualment en una cessió en usdefruit que l'espòs feia en favor de l'esposa mentre durés el matrimoni, quantificada en moneda i garantida per part del patrimoni d'ell. La suma rarament es reunia a temps, la qual cosa solia significar que el patrimoni obligat es convertia en senyoria de l'esposa, tot i que l'espòs se'n podia reservar drets. En el cas de Marquesa, no hi ha dades de l'esponsalici anteriors al febrer de

1287 quan, a canvi de lliurar el seu dot, format per l'herència paterna (és a dir, el vescomtat de Cabrera, inclòs l'impressionant castell de Montsoriu), Ponç Hug li assignà la vila i el castell de Castelló d'Empúries i el castell de Quermançó.⁴ La data és problemàtica perquè el document no és cap trasllat d'una donació anterior i, sobretot, pels anys de diferència respecte del casament. En aquest sentit, hi ha la possibilitat que l'esponsalici de 1287 en substituís un d'anterior, per bé que enlloc no se'n faci esment. En tot cas, allò que Ponç Hug donava en qualitat d'esponsalici no era precisament qualsevol cosa. Ben al contrari, es tractava del castell principal dels comtes d'Empúries i de la llavors vila més dinàmica del comtat.

La situació de Marquesa de Cabrera s'aclareix bastant una cop mort Ponç Hug l'any 1313. De fet, es pot dir que les seves activitats estan molt més ben documentades durant la seva viduitat. És ben cert que Marquesa no va ser present durant el retorn de Sicília del seu fill Malgaulí, ni tampoc quan, poc després, el 4 de setembre de 1313 a l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries, aquest darrer deia estar assabentat que el seu difunt pare l'havia instituint el seu hereu universal, i es comprometia

4. ADM, Cabrera i Bas, r.2917, ll.7-ll.n.25, rt.976, fots. 462-465.

a acceptar-ne les clàusules testamentàries i a responsabilitzar-se de netejar el llegat de deutes i injúries deixat per aquell. Qui sí hi era en qualitat de testimoni era Bernat de Cabrera, cosí germà de Marquesa en tant que fill i hereu del seu oncle Ramon.⁵ Deducir a partir d'això el sorgiment de fortes diferències entre mare i fill sembla bastant precipitat, i si de debò les hi hagué, aquestes no tardarien a superar-se. Altrament no s'entendria que Malgaulí designés Marquesa marmessora seva en el seu testament d'agost de 1321 referint-s'hi, a més, com a «estimadíssima mare nostra».⁶

La documentació d'aquest període també ens permet acostar-nos una mica a les connexions que Marquesa de Cabrera mantenia amb la vila i els habitants de Castelló d'Empúries. Hi disposava d'una casa on se sap segur que sojornà el mes de desembre de 1322 (Gironella i Granés 2011: 254–55). Uns anys abans, el gener de 1318, el seu fill Malgaulí aconseguia que donés al convent dels dominics de Castelló d'Empúries 12 diners diaris de les rendes que percebia a la vila.⁷ D'aquesta manera Marquesa contribuïa, encara que fos mínimament, a la provisió d'un convent que Malgaulí i la seva esposa Isabel havien fundat l'any anterior, i que havia començat a funcionar amb frares procedents del convent de Sant Domènec de Girona. Per fer-lo aixecar, Malgaulí i Isabel havien hagut de demanar prestats 12.000 sous de Melguelh a un tal Castelló Gomir (Riera i Pairó & Puig i Griessenberger 1994: 378–80).

Aquest Castelló Gomir tenia un cert pes en la vida econòmica i política de Castelló d'Empúries, prou si més no com per poder permetre's fer als comtes d'Empúries un préstec per la quantitat esmentada. El febrer de 1300, en vida per tant de Ponç Hug V d'Empúries, Castelló Gomir era ja un dels cònsols de la universitat de la vila.⁸ Més tard, durant el govern de Malgaulí, apareixia comprant part dels drets sobre uns molins situats a la mateixa parròquia de Santa Maria de Castelló d'Empúries. Malgrat haver-li estat atri-

Torre muralla i absis del convent de Sant Domènec de Castelló d'Empúries.

buïda la paternitat d'un Joan Gomir esdevingut prior del convent de dominics, prior provincial el 1357 i, més tard, inquisidor (Pujol i Canelles 1985: 146), aquesta només ha estat provada pels casos del seu hereu universal Pere Gomir, canviador de moneda, i de la seva filla Margarida, casada amb el donzell Galceran de Mata (Gironella i Granés 2010: 51–52, 309–10).

En els temps de la fundació del convent dels dominics Castelló Gomir ja s'hauria guanyat la confiança dels comtes d'Empúries, inclosa Marquesa. Malgaulí, de fet, el nomenà un dels seus marmessors. Mort aquest, Gomir sembla haver exercit una forta influència en les decisions de Marquesa. La seva veu, per exemple, fou la que convencé Marquesa que Bondia Barzelai, jueu de Castelló d'Empúries, era apte per ser nomenat un dels dos secretaris de l'aljama de jueus d'aquella vila, als quals el difunt Ponç Hug havia promès no expulsar mai de les seves senyories (Pujol i Canelles 1991: 131 i 154–56; Bensch 2008: 43). La proximitat entre Castelló Gomir i Marquesa arribaria a ser tan gran que aquell acabaria repetint com a executor testamentari dels comtes d'Empúries. En efecte, el 1328 consta per l'aleshores bisbe de Girona que

5. ADM, Empúries, r.96-1, rt.228, fot. 439.

6. ADM, Cabrera i Bas, r.2968, ll.8-ll.n.16, rt.977, fot. 320; Empúries, r.102, rt. 228, fot. 464.

7. ADM, Empúries, r.2143, rt.244, fot. 499.

8. ADM, Empúries, r.2135, rt.244, fot. 473.

Marquesa de Cabrera l'havia designat un dels seus marmessors.⁹

Però Marquesa encara viuria uns anys més, durant els quals hauria d'afrontar la fi de la seva progènie. Com ja s'ha dit al començament, Malgaulí morí en una data que se sol situar pels volts de l'any 1322, i la filla que el sobrevisqué —de la qual Marquesa i Isabel esdevingueren tutores per disposició testamentària del difunt— traspasà també poc temps després. En vista dels seus estrets lligams amb Malgaulí, és molt difícil de creure que aquests cops no l'haguessin afectada. Tot i això, s'hi va haver de sobreposar. Encara restaven per eixugar i per satisfer deutes i injúries del seu espòs, com ara els 60.000 sous de Barcelona que Ponç Hug havia disposat que s'entreguessin als monjos de Sant Pere de Rodas en compensació pels molts perjudicis que els havia causat, entre els quals estava el d'haver manat aixecar el castell de Sant Salvador de la Verdura (Marquès i Planagumà 1993: doc. 542, 703; Ferrer i Mallol 1974: 215–8).¹⁰ Amb la mort de Malgaulí, en els assumptes pendents de l'espòs caldria sumar-hi els que havia deixat el fill. I amb més raó encara, doncs convé recordar que Marquesa n'era marmessora.

En el seu testament de 1321 el comte Malgaulí havia establert que, en cas de morir sense descendència, el comtat d'Empúries l'hauria d'heretar el seu cosí Huguet de Cardona, fill del vescomte Ramon Folc VI de Cardona. Això anava clarament en detriment del seu oncle fra Ramon d'Empúries, cavaller de l'orde de l'Hospital, que protestà basant-se en el testament del seu germà Ponç Hug V. Segons aquest document, morts Malgaulí i els seus descendents l'herència comtal d'Empúries hauria de revertir a fra Ramon. Però el 21 de desembre de 1323 els cònsols de Castelló d'Empúries li negaren aquest dret.¹¹ A diferència de la relació que Malgaulí mantenia amb Marquesa, alguna cosa no devia funcionar massa bé entre oncle i nebot perquè aquest darrer decidís excloure fra Ramon de la línia de successió, modificant així les darreres voluntats del seu pare. El cas és que fra Ramon rebé úni-

cament el vescomtat de Bas, i això només de forma temporal. Mentrestant, Huguet de Cardona es convertiria aquell 1323 en el següent comte d'Empúries.

Marquesa seguiria sent la comtessa d'Empúries. Com a tal, tindria suposadament accés al patrimoni comtal en concepte d'usdefruit, tret de tot allò que Malgaulí havia posat com a garantia del deute patern i de l'esponsalici de la comtessa Isabel. Però atès el destí de l'herència de Malgaulí és dubtós que Marquesa estigués en disposició de percebre res que no calgués destinar a eixugar deutes de l'espòs i del fill. Privada així d'uns fills i d'uns néts a qui poder donar suport, enfilava el camí de la seixantena concentrada en part en eixugar els deutes i compensar els greuges contrets per Malgaulí i Ponç Hug, molts dels quals encara no havien estat encara liquidats ni reparats i, en part també, en el govern de les terres que havien estat del seu pare. Sobre aquestes últimes hauria seguit exercint la seva autoritat amb posterioritat a la mort de Ponç Hug.

Aquest darrer aspecte resulta particularment interessant, i potser fins i tot pugui ajudar a explicar per què Malgaulí no ostentà mai el títol de vescomte de Cabrera. Al cap i a la fi, no és massa habitual trobar una dona en situació de viduitat que aconseguís mantenir-se en el poder havent assolit ja el seu fill la majoria d'edat, com de fet sembla que era el cas de Malgaulí. Marquesa seguiria fins i tot al capdavant del vescomtat de Cabrera quan aquest darrer ja era mort, precisament en un moment en què el comtat d'Empúries havia canviat ja de mans. Així fou com arribà a convertir-se en la vescomtessa de Cabrera que atorgà als veïns de la vila d'Hostalric el privilegi de tenir el seu propi règim municipal el dia 16 de juny de 1327 (Martínez Giralt 2011: 64). Quant al nou comte d'Empúries, sembla que Huguet de Cardona no estava massa entusiasmada amb el seu títol i tan aviat com li fou possible en permutà els drets per aquells que l'infant Pere, fill de Jaume II i comte de Ribagorça, tenia sobre la baronia de Pego i les viles de Xalon i Laguart, al regne de València. Fou d'aquesta manera que el comtat d'Empúries passà a estar sota control

9. ADG, Lletres, U-3, f.121v.

10. ADM, Cabrera i Bas, r.3632, ll.15-ll.n.37, rt.984, fot. 579.

11. ADM, Empúries, r.103-1, rt. 228, fot. 468.

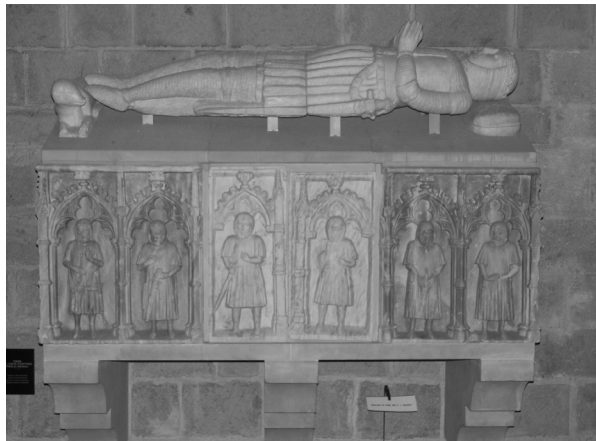
reis d'Aragó de la dinastia comtal de Barcelona (Sobrequés i Vidal 2011: 115).

Sobre Marquesa i el futur del vescomtat de Cabrera

Quan l'infant Pere esdevingué comte d'Empúries, Marquesa de Cabrera ja estava acarant l'etapa final de la seva vida. Tot apunta que va morir uns quants dies abans del 27 d'abril de 1328, quan els seus marmessors, això és, els cavallers Ramon de Palau i Guillem de Pau i el vilatà castellaní Castelló Gomir, foren cridats a comparèixer davant del bisbe de Girona per una reclamació interposada novament per fra Ramon d'Empúries.¹²

En el seu moment, el fet que Marquesa es convertís en hereva universal del vescomte Guerau VI de Cabrera es va deure, lògicament, a la manca de fills mascles legítims. Aquesta era una situació que generalment comportava la fi del control d'un llinatge sobre el patrimoni que havia senyorejat des de feia una o més generacions. El patrimoni aleshores se solia transferir a l'espòs de l'hereva única i als seus descendents, com havia de succeir amb Anna II de Cabrera gairebé dos segles més tard. En el seu cas, Anna no sembla haver tingut cap més elecció. Però la seva antecessora Marquesa, sí. No només la tenia, sinó que la va fer efectiva, triant com a successor un membre de la seva família paterna, de manera que els seus drets sobre el vescomtat de Cabrera van passar finalment a mans del seu hereu universal, l'aleshores Bernardí de Cabrera, fill i alhora hereu dels senyors de Montclús que descendien de Ramon, oncle de Marquesa. Ara bé, aquesta elecció demana encara una explicació.

Si és que realment es conserven i no han desaparegut del tot, el cert és que el testament o els testaments i els possibles codicils dictats per la comtessa vídua d'Empúries i vescomtessa de Cabrera encara esperen ser descoberts. En qualsevol cas, i al marge de la informació relativa a la identitat dels seus marmessors que revelen les lletres del bisbe de Girona, hi ha mencions indirectes que permeten fixar-ne una data més o menys aproximada, i, així mateix, definir-ne algu-

Tomba de Malgaulí, fill de Marquesa, a Santa Maria de Castelló.

nes clàusules. Una d'aquestes figura en una promesa feta el 3 de novembre de 1324 per l'infant Alfons, fill de Jaume II, comte d'Urgell i futur monarca Alfons III el Benigne, de concedir a Marquesa la plena potestat sobre el castell de Montpalau tan aviat hagués mort Jaume II i l'infant Alfons hagués esdevingut rei. En aquesta promesa l'infant reconeixia a Marquesa que Bernardí «ha de ser el vostre successor al vescomtat de Cabrera».¹³

Sembla que el bon comportament exhibit per Bernardí de Cabrera en l'expedició de conquesta de Sardenya, liderada pel mateix infant Alfons l'any 1323, influí decisivament en la decisió d'aquest últim de reconèixer el dret de Bernardí a esdevenir l'hereu universal de Marquesa de Cabrera. De retruc, aquest reconeixement permet suggerir l'existència amb anterioritat a novembre de 1324 d'un text que hagués pogut recollir les darreres voluntats de Marquesa. Res d'anòmal, doncs, excepte pel que fa en un petit detall: que entre els títols ostentats per Malgaulí no figurà mai el de vescomte de Cabrera. En efecte, als documents posteriors a la mort del seu pare Malgaulí apareix sempre intítulat comte d'Empúries i vescomte de Bas, però mai vescomte de Cabrera. Un fet aquest que no deixa de ser sorprenent, perquè en els capítols matrimonials acordats i signats per Guerau VI de Cabrera i Hug V d'Empúries el 24 de setembre de 1269 en nom dels seus fills respectius s'especifica amb claredat que el vescomtat de Cabrera i el comtat

12. ADG, Lletres, U-3, f.121v.

13. ADM, Cabrera i Bas, r.3142, ll.10-ll.n.69, rt. 979, fots. 524-526.

d'Empúries «esdevindran indivisibles» una vegada casats Ponç Hug i Marquesa.¹⁴

El fet que Malgaulí no arribés a fer ús del títol de vescomte de Cabrera planteja certs interrogants (Martínez Giralt 2013: 21–2), sobretot si es té en compte que, si més no en aparença, la relació entre el darrer comte del vell llinatge d'Empúries i la seva mare sembla haver estat molt bona. Conscient del problema, Santiago Sobrequés el volgué resoldre afirmant que Malgaulí no hauria adoptat mai aquell títol perquè Marquesa era encara viva (Sobrequés i Vidal 2011: 113). Però el cert és que aquest argument entra en contradicció amb dos fets perfectament constatables: l'un és que mare i fill ja compartien un títol, el comtal d'Empúries; i l'altre, que la donació paterna de l'herència —o de part de l'herència— en vida del mateix progenitor (To Figueras 1997: 129) no era desacostumada, no sent en cap cas obligatori que aquest últim renunciés a l'ús del mateix títol. El vescomte Bernat II de Cabrera no ho faria quan l'abril de 1341 donés l'herència al seu fill Ponç, des d'aleshores també vescomte, en motiu de l'imminent casament d'aquest darrer amb Beatriu de Cardona. Pares, mares i fills podien compartir perfectament títols els uns en vida dels altres. De fet, les antecessores de Marquesa havien seguit gaudint del títol de vescomtesses de Cabrera i del patrimoni associat en aquest durant la seva viduïtat tot i haver-hi ja un hereu —o, en el cas mateix de Marquesa, una hereva— que aleshores n'estava fent ús.

Per tant, no sembla agosarat concloure que en vida del seu fill i hereu al comtat d'Empúries —i, cal no oblidar-ho, també al vescomtat de Bas, que Jaume II havia confiscat al seu pare—, Marquesa ja tingués pensat què fer amb la seva herència paterna. Altrament, no cedint part dels drets hereditaris a Malgaulí i reservant-se'n només una porció pel seu manteniment en la viduïtat, com hom hagués esperat d'ella en un principi, Marquesa podria estar posant de manifest el seu desig de mantenir la seva autoritat sobre aquella herència i de reservar-se en exclusiva la decisió sobre el seu destí final. Tenint en compte les dificultats de Malgaulí i d'Isabel per engendrar

descendents mascles, Marquesa podria haver jutjat millor esperar i evitar així que les propietats i les possessions dels vescomtes de Cabrera caiguessin en mans d'una altra nissaga nobiliària o —pitjor encara— de la família reial. En aquest sentit, les opcions estaven clares. El mateix Malgaulí li havia aplanat el camí estipulant que si arribat el moment ni Huguet de Cardona ni el seu germà gran —i vescomte de Cardona abans que ell— Ramon Folc tenien descendència, el comtat d'Empúries i el vescomtat de Bas quedarien en herència per al seu altre cosí Bernardí de Cabrera.

No se sap si Malgaulí arribà en algun moment a reivindicar els seus drets al vescomtat de Cabrera. Ara bé, és evident que si hagués guardat rancor a la seva mare per aquest afer no s'explcaria aleshores que l'hagués inclòs entre els seus marmessors. Per altra banda, no s'està massa al cas de l'estat de les relacions entre Marquesa i els vescomtes de Cardona —amb els quals estava no obstant emparentada a través del seu espòs. Sí que se sap, en canvi, que les relacions de la comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera amb els seus cosins de la branca dels senyors de Montclús eren òptimes. Tant era així que avançada la dècada de 1320 Marquesa decidí demanar-los diners per fer front als deutes impagats de Ponç Hug i de Malgaulí. Finalment, Marquesa aniria incorporant progressivament Bernardí de Cabrera al seu cercle de confiança, atorgant-li fins i tot el rol del seu representant en actes públics —exercit abans per Malgaulí. Més tard l'havia de nomenar el seu procurador general, rang que Bernardí ostenta encara el 10 d'abril de 1328 (Martínez Giralt 2012: 66).

Uns quants dies més tard, sense haver canviat encara el mes, expirava Marquesa, comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera. El cronista Ramon Muntaner explica que la notícia agafà Bernardí de Cabrera, senyor de Montclús, i Gausfred de Rocabertí, fill del vescomte de Rocabertí, fent els preparatius per anar a Saragossa, a on havia de tenir lloc la cerimònia de coronació d'Alfons IV el Benigne:

venc-los lo missatge que la comtessa d'Empúries, tia del dit noble En Bernat de Cabrera [Bernardí], era morta, e hagren a romandre.

(Soldevila 1971: cap. 295, 935)

14. ADM, Empúries, r.456, rt. 231, fot. 89.

Avançat ja aquell mes d'abril de 1328 l'aleshores bisbe de Girona, l'aragonès Pedro de Urrea, féu cridar Bernardí de Cabrera perquè li jurés fidelitat pels feus que tenia per ell en qualitat de nou vescomte de Cabrera. Així donava Bernardí de Cabrera les seves primeres passes com a vescomte. Un vescomte de Cabrera que seria capaç d'esdevenir privat del rei Pere el Cerimoniós, i, alhora, de generar en aquest darrer una desconfiança i una còlera tals que només seria possible satisfer-les amb el seu processament per traïció i la seva decapitació final l'estiu de 1364.

És clar que la història del famós vescomte Bernat II de Cabrera ja és tema d'un altre estudi. L'important en el cas que ens ocupa és situar-lo convenientment en la darrera etapa vital de Marquesa de Cabrera, quan encara era el jove Bernardí, senyor de Montclús. Una etapa en la qual, com s'ha dit abans, Marquesa hauria de veure com desapareixien successivament el seu fill Malgaulí, comte d'Empúries i vescomte de Bas, i la seva néta Marquesa, i al capdavant de la qual la comtessa d'Empúries i vescomtessa de Cabrera no tardaria massa temps més en seguir la seva mateixa sort.

Un cop morta Marquesa, s'ignora on fou enterrat el seu cos. En no disposar aparentment

de cap testament seu ni de cap sepulcre que pogués haver-ne contingut les despulles, no és possible saber encara on s'hauria fet enterrar. Entre les diverses opcions a contemplar hi ha una primera, tal volta la més improbable: que decidís fer-ho al costat de Ponç Hug, que volia fer-se enterrar a la capella que ell mateix havia fet aixecar a Santa Maria de Belcaire —d'Empordà, naturalment. La segona és que tingués intenció de fer-ho al costat dels seus antecessors, que majoritàriament havien optat per descansar al monestir familiar de Sant Salvador de Breda. Encara una tercera possibilitat és que desitgés seguir les passes del seu pare. Aquest havia trencat la tradició familiar per sol·licitar ser enterrat al cementiri del convent dels dominics de Girona. I fins i tot cal parlar, per què no, d'una quarta possibilitat, doncs res no impedeix pensar que Marquesa hagués demanat ser sebollida al convent de Sant Domènec de Castelló d'Empúries, allà on descansaven les restes mortals del seu fill Malgaulí abans no fossin traslladades a la parroquial de Santa Maria. Aquestes són per ara les possibles opcions. La resposta en aquesta darrera incògnita, però, encara haurà d'esperar.

Interior de la Basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries.

Bibliografia citada

- BENSCH, Stephen P., 2008: «A baronial aljama: The Jews of Empúries in the thirteenth century», *Jewish History*, 22, 19–51.
- BOTET I SISÓ, Joaquim, 1888: «Sello de D Ramon de Cabrera», *Revista de Gerona*, 12, 201–05.
- CINGOLANI, Stefano Maria, 2009: «El comte Ponç Hug V i la croada francesa de 1285», *Mot so Razo*, 8, 27–40.
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís, 2000: «El patrimoni català dels Medinaceli, més a l'abast», *Quaderns de la Selva*, 12, 139–56.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa, 1974: «Llançà, senyoriu del monestir de Sant Pere de Rodes, en els segles XIV-XV», *El Col·loqui d'Història del Monacisme Català (Sant Joan de les Abadesses, 1970)*, 2, Barcelona: Pòblet, 213–41.
- GIRONELLA I GRANÉS, Josep Maria, 2010: *Els molins i les salines de Castelló d'Empúries al segle XIV. La mòlta de cereals, el batanatge de teixits i l'obtenció de sal en una vila catalana baixmedieval*, Barcelona: Fundació Noguera.
- GIRONELLA I GRANÉS, Josep Maria, 2011: «Les residències castellanines dels comtes d'Empúries al segle XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 42, 251–61.
- LLACH I PALMADA, Emma & Neus PUIG I AMAT, 2005: «L'arxiu del Vescomtat de Cabrera i Bas, Comtat d'Osona i de Mòdica», *Quaderns de la Selva*, 17, 189–206.
- MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep Maria (ed.), 1993: *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (segles IX-XIV)*, 2, Barcelona: Fundació Noguera.
- MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep Maria (ed.), 2007: *Lletres del bisbe de Girona: segle XIV*, 1, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, 2008: «Els orígens del mercat i de la vila nova d'Hostalric», *Acta Hostalrici*, 1, 5–20.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, 2009: «Els senyors de la Marina de la Selva (segles XIII-XIV)», *Singladures*, 26, 23–41.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, 2011: «La vila d'Hostalric i els seus habitants al segle XIV: estructura socioprofessional i govern de la vila», *Ciutats, viles, sagres. Els nuclis urbans a la Baixa Edat Mitjana (segles XIII-XV). Actes del II Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (18-19 de novembre de 2010, Hostalric)*. PUIG I AMAT, Neus & Montse VIADER I CROUS (ed.), 57–66.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, 2012: *El poder feudal, els seus agents i el territori. El vescomtat de Cabrera (1199-1423)*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro, 2013: «Família i llinatge nobles a la Catalunya baixmedieval: el cas dels vescomtes de Cabrera (1199-1423)», *Família a la Baixa Edat Mitjana (segles XIII-XV). III Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (15 i 16 de novembre de 2012, Hostalric)*, PUIG I AMAT, Neus & Montse VIADER I CROUS (ed.): Hostalric: Ajuntament d'Hostalric, 9–28.
- MIRET I SANS, Joaquim, 2012 (edició original de 1905–1906): *Sempre han tingut bec les oques*, Barcelona: Adesiara.
- MIRET I SANS, Joaquim, 1909: «Notes biogràfiques d'en Pere Salvatge y Fr. Romeu Sa Bruguera ab mostres de la Bíblia catalana rimada de la XIIIa centúria», *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I y a la seua época*, 1, Barcelona: Ajuntament de Barcelona 147–71.
- MURRAY, Alexander, 1986: *Reason and Society in the Middle Ages*, Oxford: Clarendon Press.
- NEGRE I PASTELL, Pelai, 1949: «La villa de Torroella de Montgrí y sus primitivos señores», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 4, 78–128.
- NONÓ I RIUS, Brígida, 2001: *Mil anys d'història escrita: Maçanet de la Selva*, Maçanet de la Selva: Taller d'Història.
- PONS I GURI, Josep Maria (ed.), 1984: *El Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Barcelona: Fundació Noguera.
- PONS I GURI, Josep Maria, 2002: «Hostalric, capital i arxiu del Vescomtat de Cabrera», *Quaderns de la Selva*, 14, 7–20.
- PUJOL I CANELLES, Miquel, 1985: «Aportació a la biografia de Jeroni Pujades. Una biblioteca particular de començament del segle XVII», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 18, 98–247.
- PUJOL I CANELLES, Miquel, 1991: «La designació de secretaris a l'aljama de Castelló d'Empúries. Dades documentals», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24, 129–72.
- RIERA I PAIRÓ, Albert & Anna M. PUIG I GRIESSENBERGER, 1994: «Emplaçament de l'orde dels dominics en l'ambient urbà baixmedieval de Castelló d'Empúries. El primer convent», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 34, 378–80.
- ROIG SIMÓN, Marisa, 2004: «L'arxiu dels comtes d'Empúries: un origen mil·lenari», *Revista de Girona*, 227, 70–82.
- ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (ed.), 2003: *Procés contra Ponç Hug comte d'Empúries per percat de sodomia*, Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner.

SHAHAR, Shulamith, 1990: *Childhood in the Middle Ages*, Londres: Routledge.

SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, 2011 (primera edició de 1957): *Els Barons de Catalunya*, Barcelona: Base.

SOLDEVILA, Ferran (ed.), 1971: Ramon Muntaner, *Crònica, Les quatre grans cròniques*, Barcelona: Selecta, 667-1000.

TO FIGUERAS, Lluís, 1997: *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, Barcelona: Abadia de Montserrat.

VINYOLES I VIDAL, Maria Teresa, 2005: *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Vic: Eumo.

Escut dels Cabrera.